

QARAQALPAQ XALÍQ DÁSTANÍ “EDIGE” HÁM ONÍN POETIKASÍNDAGÍ AYÍRÍM MÁSELELER**Nizamatdinov Jeńis Minajatdinovich** – *filologiya ilimleriniń kandidatu, docent*nzamatdinov@mail.ru*Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti***КАРАКАЛПАКСКИЙ НАРОДНЫЙ ЭПОС "ЕДИГЕ" И НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЕГО ПОЭТИКИ****Низаматдинов Жеңис Минажатдинович** – *кандидат филологических наук, доцент**Каракалпакский государственный университет имени Бердаха***THE KARAKALPAK FOLK EPIC "EDIGE" AND SOME ISSUES IN ITS POETICS****Zhenis Minajatdinovich Nizamatdinov** – *Candidate of Philological Sciences, Associate Professor**Karakalpak State University named after Berdakh***Tayanch soʻzlar:** doston, Edige dostoni, jirovchilik, versiya, syujet, tarix.**Rezyume.** Maqolada Edige dostonining gʻoyaviy, tematik, syujetning tarixiylik jihatlarini tahlil qilinadi. Shuningdek, dostonning turkiy xalqlaridagi versiyalari va jirovlarning variantlari solishtirib oʻrganilgan.**Ключевые слова:** дастан, дастан Едиге, жырау, версия, сюжет, история.**Резюме.** В статье анализируются идейные, тематические и исторические аспекты сюжета дастана Едиге. Также сравнительно изучены версии дастана у тюркских народов и варианты жырау.**Key words:** epic, Edige epic, jyrau, version, plot, history.**Summary.** The article analyzes the ideological, thematic, and historical aspects of the plot of the Edige epic. Also, the versions of the dastan among the Turkic peoples and the variants of the zhyrau were studied in comparison.

Kirisiw. “Edige” dastanı qaraqalpaq xalqı arasında jırawlardıń úlken iqlas penen atqarǵan, xalqımızdıń súyp tıńlaǵan dastanlarınıń biri. Bul dastan túrkiy xalıqlar arasına da keńnen taralǵan. Onıń qaraqalpaq, qazaq, noǵay, bashqurt, qırım tatarları xalıqlarında nusqaların ushıratamız. Dastandı jıynaw, járiyalaw jumislari erteden-aq, rus ilimpazları tárepinen qolǵa alındı.

Ádebiyatlar analizi. Shıǵıs xalıqları arasınan birinshilerden bolıp, jazıwshı G.I.Spaskiy (qazaqsha variantın) jazıp alıp russha awdarmasında [1:351], al ilimpaz Xodzko (noǵaysha variantın) inglis tilindegi awdarması [2:485] menen járiyaladı. “Edige” dastanınıń jıynalıw, jazıp alıw hám járiyalanıwı haqqında belgili ilimpaz N.Dáwqaraev “Qaraqalpaq ádebiyatı tariyxınıń ocherkleri” atlı izertlewinde, 1840-jıldıń ishinde Sh.Wálixanov qaraqalpaqlardıń arasında bolıp, tolıp atırǵan folklorlıq, etnografiyalıq materiallardı hám bir neshe mártebe qaraqalpaqlardan “Edige” dastanını jazıp aladı-dep aytp ótedi. 1862-jılı professor Melioranskiy “Edige” jırın qırǵızsha, qaraqalpaqsha versiyasını, sonday-aq, I.N.Berezin “Edige” dastanını bastırıp shıǵardı. Bul variantlar Sh.Wáliyhanov jazıp alǵan variant, biraq ol tilin qazaqlastırǵan [3:27] - dep jazadı. 1903-jılı Peterburg universitetiniń P.M.Melioranskiydıń shákirti I.A.Belyayev qaraqalpaq folklorın jıynaw hám izertlew ushin Qaraqalpaqstanǵa keledi. Ol qaraqalpaq jıraw-baqsıların joqarı bahalay otırıp: “Meniń qolımda “Edige”, “Qoblan”, “Shejire”niń úsh qoljazbası bar” [4:86] – deydi. I.A.Belyayevtıń qaraqalpaq eposların jıynawda alıp barǵan xızmetleri haqqında biz I.T.Saǵiytovtıń miynetlerinen tereńirek túsiniń alamız. Ol 1917-jılı Ashxabadta basılıp shıqqan “Протоколы заседания и сообщений членов Закаспийского кружка любителей археологии истории Востока” – degen toplanıń 3-bóliminde “Edige” menen Toqtamis tuwralı jırdıń I.A.Belyayevtıń awdarmasında russha basılǵanın, sol toplanıń 4-bóliminde “Edige”niń qaraqalpaqsha teksti “Qaraqalpaq xalqınıń tariyx etip shıǵarǵan hikayati” – dep basılǵanın aytaadı. Izertlewde “Edige” jırın I.A.Belyayev 1903-jılı Ámiwdarıya bóliminiń Shımbay awılındaǵı sheriwshı urıwınan Bekmukammed

(Bekimbet jıraw) degen atqarıwshıdan jazıp alǵanlıǵın aytaadı. Atqarıwshı haqqında bılay deydi: “Bekmukammedtiń ózi sawatsız hám musulmansha bilimsiz bolsa da óziniń tuwısqan poeziyasın shın kewilden súyetuǵın adam edi” [5:14] – degen pikirdi keltiredi.

Jergilikli qanıgelerden “Edige” dastanını birinshi mártebe Erpolat jırawdan 1929-jılı folklorist Q.Ayimbetov Shımbay qalasında etnografiya ekspediciyasında jazıp aladı. Bul qoljazbanıń joytılp ketiwine baylanıslı, jáne Erpolat jırawdan qaytadan 1934-jılı jazıp alıp, 1937-jılı Moskvada bastırıp shıǵaradı. Kitaptıń alǵı sózinde: “Men “Edige”ni 1929-jılı Shımbay qalasında Erpolat jırawdan jazıp alǵan edim. Ol qoljazba túrli sebepler menen joq bolıp ketti. Maǵan “Edige”ni qaytadan jazıp alıwǵa tuwra keldi. 1934-jılı oktyabr ayınıń basında “Edige”ni Shımbay qalasına ilim izertlew institutı tárepinen barǵanda Erpolat jırawdan qaytadan jazıp aldım. Jazǵan waqıtta qobız benen jırlaytuǵın jırdı qara sóz benen awız eki aytırıp jazıw qıyın boldı. Jıraw qobız benen jırlaǵanda jır sózleriniń uyqası kelisip jırlana beredi. Ol qobızdı qoyıp, awızeki aytqanda uyqasıǵın keltire almay, kóp qıyınshılıq penen ayıp berip otırdı” [6:10-11]. I.A.Belyayev jazıp alǵan Bekimbet jıraw, Q.Ayimbetov jazıp alǵan Erpolat jıraw, 1961-jılı Q.Qayratdinov tárepinen jazıp alınǵan Qıyas jıraw variantlarınan basqa “Edige” dastanınıń Óteniyaz jıraw variantı 1959-jılı Óteniyazov Niyetbay tárepinen jazıp alınadı. Bunnan basqa dastannıń Esemurat jıraw, Jannazar jıraw, Seyitjan jıraw, Jumabay jıraw taǵı basqa variantları jazıp alındı. Bul variantlar Ózbekistan Respublikası Ilimler Akademiyasınıń Qaraqalpaqstan bólimi kitapxanasınıń qol jazbalar fondında saqlanadı. Belgili ilimpaz I.T.Saǵiytov dastanǵa unamlı baha berip, tariyxıy fakt penen folklorlıq dóretpeniń ayırmashılıqlarına toqtaydı [5:55-56]. Folklorist Q.Ayimbetov “Xalıq danalıǵı” kitabında Erpolat jıraw hám ol jırlaǵan “Edige” dastanına toqtap ótip, dastanda tariyxıy waqıyalardıń jırlanıwı, dastan tiliniń baylıǵı, jalpı kompaziciyalıq qurılısınıń sheberligi jaǵınan, sonday-aq, qosıq qurılısı, aytıw texnikası, noǵaylılar zamanında payda bolǵan tariyxıy jır “Ormanbet biy” toǵawına kúta jaqın keledi [7:97] – dep aytaadı. Kórnekli ilimpaz

V.M.Jirmunskiy “Edige” dástanınıń Erpolat jıraw variantı boyınsha sóz etip, dástanınıń qaraqalpaqsha versiyası eń kórkem hám syujetlik waqıyaları jaǵınan keńnen jırlanǵan [1:128] – dep bahalaydı. Folklorist Q.Maǵsetovtıń redaktorlıǵındaǵı jámáátshilik miynetinde dástanınıń tariyxqa qatnası, dástanınıń dóreliw dáwiri, mazmunı haqqında maǵlıwmat beriledi [8:87-89]. Ol óziniń “Dástanlar, jırawlar, baqsılar” degen miynetinde basqa dástanlar menen bir qatarda “Edige” dástanınıń kórkemlik ózgesheligine, tili máselelerine toqtap ótedi [9:179-198]. “Edige” dástanı boyınsha arnawlı izertlew jumısı folklorist K.Allambergenov tárepinen 1990-jıllarda islendi. Bul ilimiy izertlew 1995-jılı “Qaraqalpaq xalıq dástanı “Edige”” degen atamada kitap bolıp basılıp shıqtı. Bul miynetinde dástanınıń variantları hám versiyaları, syujetlik tipologiyası, dástanınıń genezisi, syujetlik ózgeshelikleri, qaharman obrazları hár tárepleme tereń izertlendi. Sonday-aq, ilimpaz K.Allambergenov 2017-jılı “Ámir Temir hám Er Edige” (Ullı atlanı) atamasında tariyxıy muzikalı drama dóretti. Folklorist K.Allambergenov óziniń izertlew jumısında “Edige” dástanınıń janrlıq ózgesheligi haqqında ilimde ele bir toqtamǵa kelmegenligin aytadı. Ol dástan haqqında izertlewlerinde sóz etken alımlardıń pikirlerine ayırıqsha itibar beredi: “Edige” dástanı “jır” (Sh.Wáliyxanov, N.Dáwqaraev), “erteke, qaharmanlıq dástan, jır” (Q.Ayimbetov, I.Saǵıtoev), “Dástan hám poema” (V.M.Jirmunskiy, I.A.Belyaev), “Qaharmanlıq dástan” (S.Bahadirova, Q.Bayniyazov), “Individual jeke dóretpeler, qaharmanlıq dástan” (K.Mámбетov), “Tariyxıy dástan” (Q.Maǵsetov) degen termin menen kórsetilgenin aytıp ótedi [10:49]. K.Allambergenov usıları kórsetip minaday juwmaq hám sheshimge keledi: “Edige” dástanınıń, onda tariyxıy-qaharmanlıq motivtıń kúshli ekenligi ańlatıladı. Dástan tematikası, syujetlik mazmunı boyınsha bul motivlerdiń ekewine de juwap beredi, hátte bul motivler birin-biri tolıqtırıp otradı” [10:51] – dep, dástanda qaharmanlıq motiv, tariyxıylyq motiv teń qatar orın alatuǵınlıǵın názerde tutıp, tariyxıy qaharmanlıq dástan degen juwmaqa keledi. “Edige” dástanı tiykarınan joqarıda kórsetip ótkemizdey bir neshe variantları jazıp alınıp, ilimiy baǵdarda bir qatar izertleniwine iye boldı.

Tiykargı bólim. Qaraqalpaq qaharmanlıq dástanlarınń ele ashılmaǵan sóz etiliwi, ilimiy izertleniwi tiyis máseleleri kóp. Bul jerde sonı aytıp óter edik, yaǵnıy, qaharmanlıq dástanlardıń janrlıq ózgesheligi arnawlı baǵdarda izertleniwi zárúr. Atap ótilgen alımlardıń miynetlerinde dástanınıń idea-tematikası, obrazları, kórkemligi, janrlıq ózgesheliktiń bir salası. Bular janrlıq kózqarastan emes, al ádebiy miyras spatında kóp úyrenildi. Sonlıqtan da qaharmanlıq dástanlardıń janrlıq ózgesheligin úyreniw dástantanıwdaǵı mashqalalı máselelerden esaplanadı. Qaharmanlıq dástanlar erte dáwirlerden baslap óziniń rawajlanıw basqışlarınan ótip, awızeki xalıq dóretpeleriniń túrli janrları menen jetilisip keldi. Usılayınsha dástanlardıń janrlıq ózgesheligi qalıplesti. “Edige” dástanı sol XV ásirlerde dórelip búgingi kúнге jetip keliwinde erte dáwirlerden baslap qalıplesken epikalıq dástúrlerdi óz boyına tolıq jámlep klassikalıq usılda jırlanǵan dástan. Dásnanlardıń tariyxıy shınlıqqa qatnası, payda bolıwı, rawajlanıwı, ózgeriske usırawı birgelikli bolmaydı. Bunnan qaharmanlıq dástanlardıń kóp qabatlılıǵın, kóp tarmaqlılıǵın, onda dáwir belgileriniń ushırasatuǵınlıǵın kóremiz. Usı kózqarastan “Edige”

dástanınıń janrlıq ózgesheligine názer awdarǵanıwızda, bunda dáslep dástanınıń dáwirlik ózgesheligin qarastırıw kerek boladı. Dáwirlerge bóliwde – arxaikalıq, klassikalıq kórkem formalardıń anıqlanıwında hár bir dáwirdegi júzege kelgen kompoziciyalıq ózgesheliklerdi, sonıń menen tradiciyalıq usıllardı belgilewde orın kórsetiledi. Bulardı úyreniwde baslı máselelerdiń biri bolıp, dástanlardıń payda bolıw negizin qarastırıp shıǵıw talap etiledi. Bul talaplardan dástanınıń miflik, erteklik, diniy, salt-dástúrlilik, tariyxıy qatlamlardan quralıwın anıqlawǵa boladı. Jáne, onıń syujettegi, kompoziciyalıq dizbektegi áhmiyeti anıqlanadı. Sonday-aq tariyxıy qosıqlar, joqlaw jırları negizinde dástanlardıń júzege kelgenligi haqqında pikirler jáhán folklortanıwında orın alıp kiyatır. Usılar menen bir qatarda dástandaǵı motivlerdiń dizbegi, olardıń motivler kórsetkishleri dástúriy strukturada beriledi.

Hár qanday eposlıq dóretpeler payda bolıwınan baslap óziniń basıp ótker hár bir dáwirinde jetilisip keledi. Dástan bunday ósiw jolında awızeki xalıq dóretpeleriniń túrli janrları, sonday-aq xalıqtıń tariyxı, diniy isenimleri, mádeniyatı menen tıǵız baylanısta rawajlanıp otradı. «Edige» dástanı syujetlik tárepten júdá mazmunlı bolıp qurılǵan hám kompoziciyalıq tárepten dástúrli kórkemlik usıllar sheber qollanılǵan. Dástanda túrli dáwirlik sıpatlardı ushıratıwıwızǵa boladı. Dástanlardıń janrlıq qalıplesiwindegi eń eski basqışındaǵı formanı mifler, ertekler quraydı. Bunday dáslepki basqışlardaǵı derekler haqqında folklorist V.Ya.Propp «Rus bılıynalarınń eń dáslepki dáwirin mámleketke shekemgi epos» dep qaraydı. Ol bunday eposlarda miftıń úlken orın alatuǵının atap ótedi. Kórnekli epostanıwshı V.M.Jirmunskiy «Qaharmanlıq dástanlardıń negizi batırılıq erteke» dep qaraydı. Belgili ádebiyatshı N.Dáwqaraev «Qaraqalpaq eposlıq jırlarında mifologiyalıq «quday», «táñiri» dep baslap tap usı kúngi batırlarǵa shekemgi hár túrli obrazlardı tabıwǵa boladı» dep kórsetedi. «Edige» dástanı tiykarınan tariyxıy ańızlar negizinde payda bolǵan epos. Dástanınıń syujeti erteden jırawlardıń epos atqarıwındaǵı dástúrli kompoziciyasında qurılǵan. Onda qaharmanlıq dástanlarǵa tán batırdıń ózgeshe er jetiwi, birinshi qaharmanlıq isleri, ishki jaw menen arazlasıwı, t.b. usaǵan syujetlik dúzimde beriledi. Ádette, eposlıq dóretpeler dáwirge baylanıslı arxikalıq (góne epos), klassikalıq (úlken epos), sońǵı dáwirlerde payda bolǵan tariyxıy (kishi epos) dástanlar bolıp úyreniledi. Dástanlar dáwirge baylanıslı kórkem formalıq ózgesheliklerge iye boladı. Góne eposlardıń syujetlik qurılısı, mazmunı qıyaly erteklik sıpatta súwretlenedi. Olar mif, erteklik formalardan ibarat. Úlken eposlarda da miflik personajlar erteklik dúzilisler boladı. Biraq bunda real qaharmanlıq hárezketi, qaharmanlıq gúresi jámiyetlik mápke kóterilgen dárejede beriledi. Tiykaǵı ideya tematikalıq baǵıt ruw-qáwim, el-xalıq mápi, olardı qorǵawdan ibarat. Kishi eposlarda real tariyxıylyq basım dárejede boladı.

«Edige» dástanı klassikalıq, úlken epos bolıp esaplanadı. Dástanda arxaikalıq góne epos kórkem formaları keń orın alǵan. Tiykarında úlken eposlardaǵı qaharmanlardıń is-hárezketleri real turmıslıq baǵdarda beriliw menen birge arxaikalıq kórkemlikte súwretlenedi. Edigeniń obrazlıq sıpatı dástanda arxaikalıq góne eposqa tán, miflik, erteklik forma jırlanǵanın kóremiz. Dástanda Edigeniń atası Qubır áwliyedegi ústilerine tók shıǵıp júretuǵın, jurttan bólek jalǵız júrgen ózgeshe adam

sıpatında súwretlenedi. Ol sol jerdegi bulaqqa on eki ayda úsh márte shomılıp ketetuǵın úsh kepterdiń biriniń lipasın alıp, onı hayallıqqa aladı. Baba Túkli Áziyz kepter lipasındaǵı perige bergen shártlerin buzıp, izinen qarasa periniń úsh turnaǵı, qustıń jeppesindey ayaǵı bar eken, suwǵa shomılǵanına sıǵalap qarasa, periniń on eki aǵzasın bólek-bólek qılıp qayta qurap atırǵanın kóredi. Peri uyıqlap atırǵanında jawırına qol ursı, jariqtıń bar ekenligin, qoltıǵına názer salsa, elpildip shıǵıp-qaytıp turǵan qanatı kóredi. Periniń shashın tarap atırǵanına qarasa, basın qolına alıp shashın tarap atırǵanın kóredi. Bul periden Edige tuwıladı. Bunda babanıń ústi túkli bolıwı, áwliyede júriwi, onıń ápiwayı adam emes, áwliye, perishte sıyaqlı bolıp súwretleniwın kórsetedi. Baba Túkli Áziyz aqlıǵı Nuratdinnıń qawıp astında qalǵanlıǵın bileti. Sebebi, ol Nuratdinnıń sırtınan xabardar bolıp, aq-sarı bas quw bolıp anlap júrgen edi. Aqlıǵına qawıp tuwǵanlıǵın bildirip, saray túnliginen kelip qanatı menen arqasına Nuratdindi mindirip alıp ketedi. Bul jerde de babanıń basqa túske enip, qusqa aynalıp júriwi, onıń káramatlı, perishte sıpatındaǵı súwretleniwi arxaikalıq kórkemlik usıllar. Bundaǵı kepterdiń lipasın taslawı, olardıń peri súlderine aylanıwı, ókshesiniń bolmawı, qoltıǵında qanatınıń bolıwı, qus bolıp beriliwi haqıqıy miflik sananıń jemisi esaplanadı. Bul bir tárepinen antropologiyalıq kózqaraslar menen de tıǵız baylanıslı. Dástandaǵı batırdıń tuwılıw epizodı miflik personajlardıń qatnasıwında berilgen. Bul epizodlıq waqıyalardıń qurılısı erteklik sıpatqa da iye. Onda úsh kepterdiń bulaqqa kelip shomılıwı, olardıń eń genjesiniń lipasın alıp qalıw arqalı hayallıqqa alıw, erteklerde júdá kóp qollanılatusın usıllardıń biri. Tiykarınan alǵanda mif hám ertek bir-biri menen tıǵız baylanısıp ketken. Bunday miflik, erteklik baǵıtta batırdıń káramatlı, qúdretli bolıp tuwılıwı, onıń aldaǵı qıyınshılıqtı, úlken tosqańlıqlardı jeńiwine uqıplı ekenligin bildiredi. Ulıwma «Edige» dástanında mif hám erteklik sıpatlar, arxaikalıq kórkemlik úlken ornın iyelegen.

Sonıń menen bir qatarda, dástannıń tiykarǵı kórkemliklik baǵıtında tariyxıylıq, real turmıslıq sıpatlarda basım dárejede súwretlenedi. Dástanda Edigeniń jılqı baǵıp júrip hár qanday dawları sheshiwi, Toqtamıs penen arazlasıwı, Nuratdinnıń xan xızmetinde bolıwı, atası Edige menen Nuratdinnıń ayrıqta bolıwı, Nuratdinnıń atasın izlep shıǵıwı, atası menen málellesip qalıwı hám jarasıwı usaǵan epizodlar tikkeley turmıslıq waqıyalarǵa baylanıslı bolıp esaplanadı. Sonday-aq, dástandaǵı Toqtamısxan, Edige, Sátemir sıyaqlı tiykarǵı syujetlik orayda turatuǵın qaharmanlar tariyxta bolǵan adamlar. Biraq, bulardıń obrazı epikalıq dástúrde jasalǵan. Dástanda tariyxıy dáwirdi súwretleytuǵın tolıp atırǵan tolǵawlar ushrasadı. Bul tariyxıy tolǵawlar sol noǵaylı dáwirindegi el-xalıqtıń túrli jawgershilikten qıynalǵanlıǵı, tuwǵan mákanını, tuwǵan-tuwısqanın, eli-xalqın saǵınıwı hám basqa da kúyinish sezimlerin tereń tolǵanıwda súwretleydi. Bulardıń barlıǵı xalıqtıń tariyxıy turmısınan kelip shıqqan.

«Edige» dástanı mazmunlı, quramalı syujetke qurılıwı menen birge, júdá kórkem jırlanǵan dástanlardan esaplanadı. Dástanda obrazlardıń sıpatlanıwı, qaharmanlardıń waqıyadaǵı túrli is-háreketleri, sonday-aq, waqıyalarıdaǵı hár túrli kórinislerdiń bayanlanıwı epikalıq dástúrge tiykarlanıp kórkem súwretlenedi. Bunda batırdıń portreti, qarsılasına bolǵan ǵazebi, dushpanǵa qarsı

ǵuresiwi, t.b. lar jırawlardıń dástan dóretilwdegi epikalıq usılları menen túrli kórkemlik súwretlew qurallarınan paydalanǵan halda jırlanǵan. Jıraw dástannıń kompaziciyasında syujetlik waqıyalardıń bóliniwlerin sheber qurastırıp, bólek waqıyalar, epizodlar baslanarda «Al qıssa», «Endigi sóz» dep baslap jańa waqıyalarǵı bayan etedi. Hár qanday waqıyalıq kórinislerdi túrli kórkemlikte naqıl-maqallardı, epikalıq qaytalawlardı, dástúrlı giperbolalıq hám teńew, metafora usaǵan túrlerin júdá sheber qollanadı. Dástandı oqıp otırǵanıwızda kórkem súwretlew qurallarınan teńewlerdi kóplep ushıratamız. Edigeniń Kenjembayǵa aytqan sózlerinde «Qaranarday gúrkirep», jolǵa atlanıwında «Qazanlı astay qaynadı», «Qañırqaǵan búrkitley» Edige batırdıń Sátemirge bergen juwaplarında, eger tapsırmańdı ornılay almasam dep aytıp turǵan sózinde «Ashılǵan güldey solaman» teńewleri qollanıladı. Edigeniń dáwdi izlep júriwın «Ash bóridey jalaqlap», «Badana kózli jebesin» dep súwretlese, Qaratıyın Alıp dáwdiń taxt üstinde otırǵanın «Qazannıń qara bultınday», «Tawda turǵan tóbedey, Bası tawdaǵı seńgirdey, Murtı bar jebede... Jaraǵan narday aybatlı, Gebejedey qursaqlı, Qulaqları qalqanday, Murnı qısımlanǵan talqanday, Qorqıp esten tanganday», «Gellelesken qoshqarday» degen teńewler menen beriledi. Dáwdiń usınday turpatın súwretlewde epitetler minaday bolıp qollanılgan, «Mańlayında boz attıń», «Boz orda», «Jaraǵan nar», «Sur betli», «Qaynatqan temir reńli», «Qaytpas batır», «Ala tuwdı jamılǵan» dep beriledi. Aqbilek ayımnıń boz ordada muńayıp otırǵanınıń súwretleniwinde «Altın gúrsi astında, Tilla jamı dástinde», «Boz ordada otırıp, Aqsha júzin soldırǵan» degen epitetler qollanılgan. Bulardan basqa «Dárya kibi talqıláp, Quba úyrektey qalqıláp» degen teńewlerdi ushıratamız. Dáwdiń jebeden atqan oǵı «Qarǵın suwday sarqırıp, Iyttey qańsıp baradı» dep súwretlense, batırdıń oq atıwǵa tayarlanıwı «Shegimi qattı polattay» dep súwretlenedi. Dástanda usınday teńewler, epitetler menen tolıp atırǵan metaforalıq súwretlerdi ushıratamız. Mısalı; «Báhárde ashılǵan baǵdıń güliseń, Bir azada baqqan ay ma, kúnbiseń», «Ayrılgan kólden sonaman, Gá tutasıp, gá janaman», «Edige atlı shamshıraǵım qulaq sal», «Júk kótergen qatarımda nar edi», «zardabınan qızıl gülüm solǵandı», «Kimdi botadan ayırdı ... Qanatınan qayırdı», «Sózi ótkir mináyım», «Ashıldı baǵda gulzarım», «Mısal arıslan sher edi» taǵı basqa metaforalarǵı júdá kóplep qollanılganın kóremiz. Dástanda qaharmanlardıń obrazlıq sıpatların janlandırıp súwretlew ushın giperbolalıq kórkemlew quralları paydalanılǵan. Mısalı Edige batırdıń Buwırshın atınıń shabısın «Qara taslar solqıldap», «sekirgende tulparı, Tanap jarım jol aldı», «Jer tanabın quwırdı» dep súwretleydi. Dáwdiń basqan izi «Belbewlikten qazılǵan, Izdi kórip Edige», «Tepsingende jer qorıqqan», «Góne japtay izi bar» dep asıra súwretlenedi hám taǵı basqa usı sıyaqlı kórkem súwretlew quralları dástanda sheber qollanılgan. Bul súwretlew quralları hár qanday is-háreketlerdi tásirli etip, onıń mánis-mazmunın keńeytip, tásiriligini arttıradı. Jırawlar bunday súwretlew quralların qollanıw arqalı qaharman obrazlarınıń kórkem sıpatlanıwın támiynleydi.

Juwmaq. Ulıwma juwmaqlap aytqanda, dástan ideyalıq, tematikalıq tárepden joqarı turatuǵın hám kórkemlik ózgesheligi jaǵınanda bay epikalıq dástúrlerde jırlanǵan xalqımızdıń bahalı dóretpesi esaplanadı.

Ádebiyatlar

1. Жирмунский В.И. Тюркский героический эпос. – Ленинград: «Наука», 1974.
2. Ходзько А. Народная поэзия Персин. – Лондон: 1840.
3. Дәўқараев Н. Шығармаларының толық жыйнағы. Том II. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977.
4. Мелиранский П.М. Сказание об Едиге и Тохтамыша, приложение к сочинениям. Ч.Ч.Валиханова-Зап.РГО по отд. Этнографии. – Ташкент: XXI СРБ. 1903.
5. Сағитов И.Т. Қарақалпақ халқының қаһарманлық эпосы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1986.
6. «Едиге» дәстаны. – Нөкис: «Билим», 1990.
7. Айымбетов Қ. Халық даналығы. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1988.
8. Очерки по истории каракалпакского фольклора. – Ташкент: «Фан», 1977.
9. Максетов Қ. Дәстанлар, жыраўлар, бақсылар. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 1992.
10. Алламбергенов К. Қарақалпақ халық дәстаны «Едиге». – Нөкис: «Билим», 1995.